

TELKİNİN MAHİYETİ VE FIKHÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

THE NATURE OF TALQIN AND ITS EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF FIQH

Geliş Tarihi: 30.09.2022 Kabul Tarihi: 09.03.2023

✉ **YAHYA SOLMAZ**

DR.

DİB

DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU UZMANI

orcid.org/0000-0003-1394-3713

yahyasolmaz1@hotmail.com

ÖZ

İslâm'da Müslümanın Allah'a karşı sorumlulukları bulunduğu gibi diğer Müslümanlara karşı vazifeleri de söz konusudur. Müslümanın Müslümana karşı görevlerinden bir kısmı dünya hayatıyla ilgiliyken bir kısmı da ölümden sonrası ile alakalıdır. Müslümanlar arasında hayat boyu sürdürülmesi istenen hüsn-ü muaşeret, sıla-i rahim vb. hususlar birinci kısma örnek teşkil ederken; teçhiz-tekfîn ve cenaze namazı gibi görevler ise ikinci kısma örnektir. Bu çalışmada inceleme konusu yapılan telkin de ölüm öncesi ve ölüm sonrası görevler bağlamında ele alınmaktadır. Bilindiği üzere ölüm öncesi ve ölüm sonrası olmak üzere iki tür telkin uygulaması bulunmaktadır. Ölmek üzere olan kişiye tevhid inancını hatırlatma anlamına gelen telkin, sahîh hadisle sabit olduğundan meşru ve müstehap oluşu hakkında bir ihtilaf yoktur. Esas tartışma konusu olan, ölüm sonrasında yapılan telkindir. Bu uygulamada ölüye mezarı başında iman esasları hatırlatılmaktadır. İşbu çalışmada her iki uygulamaya temas edilse de daha çok ikinci kısma giren telkin üzerinde durulmuştur. Konuyla ilgili lehte ve aleyhte görüş ve deliller serdedilerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Telkin, Tevhid, Müstehap, Mübah, Dua.

ABSTRACT

In Islam, Muslims have responsibilities not only towards Allah but also towards other Muslims. Some of these responsibilities are related to worldly life while others are related to life after death. Interpersonal relations such as good manners and family ties, for example, belong to the first category, while performing certain rituals such as preparing the dead body and offering funeral prayers belong to the second category. The topic of this study is talqin, which is considered within the context of pre-death and post-death responsibilities. There are two types of talqin practices in Islam: pre-death and post-death. The pre-death talqin, which reminds the dying person of the belief in oneness of Allah, is firmly established through authentic hadith and is accepted as legitimate and advisable without any disagreement. The focus of this study is on the post-death talqin, which involves reminding the deceased of the principles of faith at the grave site. This study discusses both practices but places a greater emphasis on the post-death talqin. Different opinions and evidences for and against the subject are presented and an attempt is made to reach a conclusion.

Keywords: Talqin, Tawhid, Mustahab, Mubah, Supplication.

SUMMARY

The word talqin/suggestion, in Islamic jurisprudence refers to the act of reminding of something or instilling a belief, emotion, and thought in the sense of “reminding those who are about to die of kalimah al-tawhid and/or reminding the dead of the principles of the faith at the grave after burial. There is consensus among scholars regarding the act of reminding someone of the kalimah al-tawhid. The hadith of the Prophet, “Remind your dead (those who are about to die) to say ‘la ilaha illallah’” is the basis of the ruling on this issue. As per this hadith, it is considered mustahab to remind the dying person of tawhid belief. This should be done in a way that does not coerce the dying person, and it is enough to recite the kalimah al-tawhid in their presence. Thus, the objective of reminding the dying person of the kalimah al-tawhid is to provide the opportunity for them to recite it themselves, rather than dictating what they should say. As a result, one should not be insistent on the dying person repeating the kalimah al-tawhid more than once.

In terms of the the term “talqin” that refers to the act of reminding the deceased of the principles of faith at the graveside, two different practices are observed in this regard. In the first practice, a person stands among the mourners and loudly reminds the deceased of the principles of faith while they are still at the graveside; in the second practice, a person remains at the graveside after the mourners have left and reminds the deceased of the principles of faith without raising their voice. We need to say that there are different opinions about the ruling of this talqin. As a matter of fact, while some scholars found it appropriate to make the Talqin after the burial, others opposed it. Some other scholars were content to say that it was legitimate to do it; They did not make any recommendations to do it or leave it. Therefore, your views on the subject; It is possible to say that it follows the axis of mustahab-mubah-bid’ah.

When the subject was examined in depth, no evidence could be found that the Talqin after death was widely practiced in the period of the Companions. However, it is reported that some Companions and Tabi’un practiced it. In addition, it is unders-

tood that most of the sect scholars see this as legitimate. Although the narration that explicitly recommends Talqin is considered weak, the fact that the practice has been transferred from generation to generation, especially the narrations supporting it from the Companions and followers living in the Damascus region, prevented scholars from opposing this practice. In addition to this, considering the principle that weak hadiths can be evidence in acts deemed to be permissible, it is widely accepted that talqin is legitimate. It is understood that the triangulation point of the discussion is also related to the possibility of the dead's hearing in one aspect. When it is remembered that Ahl al-Sunnah scholars believe that the deceased can hear, especially after burial, it can be understood that talqin is also legitimate in this context. For this reason, in some sources, the legitimacy of talqin is attributed to the Ahl al-Sunnah and the opposing view to the Mu'tazilites.

For this reason, the approach that talqin, although legitimate, is not an indispensable part of religion, and therefore those who do it should be respected, and those who do not do it cannot be condemned, is a consistent approach in our opinion. In this context, we should also emphasise that it is not only wrong to regard talqin as an obligatory act of worship, but it is also extremely wrong to rely on this practice and spend one's life in a way that is contrary to Islam. Because as long as a person is alive, he is obliged to act in accordance with Allah's will. Being negligent in this matter and relying on the deeds of others stems from a wrong conception of Islam. Moreover, the talqin made to the dead is considered as a supplication. The inclusion of supplications in the talqin text is an indication of this. The one who will accept it is Allah the Almighty. For this reason, although we accept talqin as legitimate, we consider it important to emphasise that what really matters is what the person has done in his/her life. Talqin, on the other hand, has the nature of supplication in which people ask from Almighty Allah that those who are left behind can both find solace and be beneficial, just like the Qur'an and prayer recited to the dead.

GİRİŞ

İslâm dini, âhirete inanmayı iman esasları bağlamında ele almaktadır. Âhiret inancına yer veren diğer inanışlarda olduğu gibi İslâm dininde de hayatın bu dünya ile sınırlı olmadığı ve ölümün, adeta yeni bir hayata başlangıç olduğu kabul edilmektedir. Bu sebeptir ki İslâm, bir taraftan bu dünyada erdemli hayat sürülmesi gerektiğini salık verirken diğer taraftan âhirete de hazırlık yapılması gerektiğini hatırlatmaktadır. İslâm'ın emir ve yasaklarında da dünya-âhiret dengesi açıkça görülmektedir.

İnsanın hem bu dünyasını hem de âhiretini dikkate alan İslâm dini, ölmek üzere olan veya ölmüş bulunan kimseler için geride kalanlara bazı görevler yüklemiştir. Ölünün yıkınip kefenlenmesi, cenaze namazının kılınip defnedilmesi gibi hususlar bu bağlamda örnek olarak zikredilebilir. Zikri geçen bu vazifeler hususunda bir ihtilaf bulunmamakla birlikte ihtilafa konu olan veya kapsamı hakkında farklı kanaatlerin ileri sürüldüğü görevler de vardır. Çalışmamızın konusu olan telkin de bunlardan biridir. Nitekim telkinin gerek hükmü, gerek kapsamı, gerekse yapılışı hakkında farklı görüşler söz konusudur. Günümüzde de konunun -ölümden sonraki telkin bağlamında- tartışıldığı bilinmektedir. Telkini vazgeçilmez dinî bir görev şeklinde değerlendirenler bulunduğu gibi bunun dinî dayanağının söz konusu olmadığını ileri sürenler de mevcuttur. Konunun etraflıca ele alındığı güncel bir çalışma tespit edilemediğinden meselenin ele alınması faydalı olacaktır. Biz de bu çalışmamızda telkin kavramını ele alacak, ne anlama geldiğini ve çeşitlerini ortaya koyacak, hükmü hususundaki görüşlere ve delillerine yer verecek, daha sonra da konuyla ilgili değerlendirmemizi yapacağız.

1. Telkinin Mahiyeti

“Hatırlatmak, birine bir söz söylemek, kişinin anlamasını sağlamak, bir inancı, duygu ve düşüncüyü aşılacak” gibi anlamlara gelen telkin kavramı, fikhî anlamda ölüm öncesi ve sonrası telkin olmak üzere iki başlık altında incelenmek-

tedir.¹ Birincisi ölmek üzere olan kişiye yapılan telkindir. Bilindiği üzere İslâm dininde tevhid inancı esas olup ve her türlü şirk unsurundan uzak kalınması amaçlanmaktadır. Hayatının her alanı ve anında Müslümanın birinci önceliği bu inancı korumaktır. Bu sebeple kişinin ölüm esnasında da bu inancını korumasına önem verilmekte ve ölmek üzere olan Müslümanlara kelime-i tevhid telkin edilmektedir.² Bu şekilde kişi, sahip olduğu inancını son nefesinde de dil ile ikrar etmektedir. Kelime-i tevhidi hatırlatanlar da bu hususta ona yardımcı olmaktadır. İkincisi ise kabir başında yapılan telkindir. Ölümünden öncesi kadar olmasa da bu şekildeki telkin uygulaması da yaygındır. Nitekim bazı bölgelerde cenazenin defnedilmesinin ardından bir kişi kabrin başında yüksek sesle ölüye iman esaslarını hatırlatan bir metin okumaktadır. Farklı türleri bulunmakla birlikte kaynaklarda yer alan metinlerde genellikle kabirdeki sualin varlığına dikkat çekilir ve buna karşılık iman esasları kısaca zikredilir.³ Günümüzde genellikle Allah'a hamd edilip ölüme ve dünya hayatının geçiciliğine dair âyetler okunduktan sonra bu metin okunmaktadır. Bundan sonra ise ölü için dua edilerek bu uygulama tamamlanmaktadır. Bazı yörelerde herkesin mezar başında beklediği bir zaman diliminde telkin yapılırken, diğer bazı bölgelerde ise kalabalık ayrıldıktan sonra bu telkin yapılmaktadır. Şimdi sırasıyla yer verdiğimiz bu telkin çeşitlerini ve dinî hükmünü inceleyeceğiz.

1.1. Telkinin Çeşitleri ve Dinî Hükmü

1.1.1. Ölüm Öncesi Telkin

Yukarıda da temas edildiği üzere fıkıh metinlerinde iki tür telkinden söz edilmektedir. Ölüm öncesi telkin bunlardan birincisidir. Müslümanlar, vefat etmek üzere olan din kardeşlerine ölmeden önce kelime-i tevhidi telkin etmektedirler. Bununla Müslümanın, içinde bulunduğu imtihan dünyasından ayrılırken sahip olduğu tevhid inancını diliyle ikrar etmesini hedeflemektedirler. Bu telkinin yapılması bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.)

¹ Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdillâh el-'Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye* (Kahire: y.y., ts.), 1/82; Muhammed b. Ebî Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh* (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999), 284; Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru sâdir, 1414), 13/390; 'Osmân b. 'Alî b. Mehcen el-Bârî'î Faḥruddîn el-Ḥanefî ez-Zeylâ'î, *Tebyînü'l-ḥaḳâik şerhu Kenzî'd-deḳâik ve Ḥâşiyetü's-Şelebî* (Bulak - Kahire: el-Maṭba'atü'l-Kübârâ'l-Emîriyye, 1313), 1/234; Hacı Mehmet Günay, "Telkin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/404-406.

² Muḥammed b. Ferâmerz b. 'Alî Mollâ Ḥusrev, *Düreru'l-ḥukkâm şerhu Gureri'l-'ahkâm* (b.y.: Dâru 'İhyâ'î'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.), 1/160; Ebü Yahyâ Zekerıyyâ b. Muḥammed el-Enşârî, *Esne'l-meṭâlib fi şerhi Ravdî'd-tâlib* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/296; Ahmed b. Muḥammed b. İsmâil ed-Dükâtî et-Taḥtâvî, *Ḥâşiyetü'l-Ṭaḥtâvî 'alâ Merâḳi'l-felâh*, thk. Muḥammed 'Abdul'azîz el-Ḥâlîdî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 558-561.

³ Ebü Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Muhezzeb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/303-304.

tarafından tavsiye edildiği için meşruiyeti hususunda ihtilaf edilmemiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Ölülerinize (ölmek üzere olanlarınıza) “lâ ilâhe illallâh” demeyi telkin ediniz.*”⁴ buyurmuştur. Bu hadis, ölmek üzere olan kişilere kelime-i tevhidin telkin edilmesi gerektiğine gerekçe teşkil etmektedir. Ölmek üzere olan kişiye kelime-i tevhidin⁵ telkin edilmesi icmâ’ ile müstehap kabul edilmiştir.⁶ Ancak telkin yapılırken belirli hassasiyetlere riayet edilmesi istenmiştir. Bu bağlamda telkin verilen kişinin yanında kelime-i tevhid okunmakla yetinilmesi, ısrarcı olunmaması ve kişinin, bu sözleri söylemeye zorlanmaması gerektiği ifade edilmiştir. Nitekim âlimler, telkinin kişiye “böyle söyle” şeklinde yapılmayacağını, ısrar edilmeyeceğini, bilakis yanında kelime-i tevhid okunmakla iktifa edilmesi gerektiğini ve kendisine telkin yapılan kişiye bunu bir kere söyledikten sonra tekrarı için dahi ısrar edilmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir.⁷ Zira telkinin amacı, ölmek üzere olan kişinin hayata veda ederken tevhid inancını hatırlamasına yardımcı olmaktır. Kişi bunu söylemeye zorlandığı takdirde o an içinde bulunduğu zor durum sebebiyle istenmeyen sonuçların ortaya çıkması muhtemeldir. Telkinde bulunanların gerekli hassasiyete sahip olmasının istenmesi zikri geçen bu durumun yaşanmaması gayesine matuftur.

Ölüm öncesi telkin yapılması, yukarıda yer verdiğimiz hadis-i şerifin gereğini yerine getirmek anlamına geldiği gibi bunun dışında pek çok fayda da içermektedir. Nitekim bu uygulama gerek ölmek üzere olan kişiye gerekse orada bulunan yakınlarına manevî güç vermeye vesile olmaktadır. Zira ölmek üzere olan kişi, hayatının son evresinde sahip olduğu inancını dile getirmek isteyebilir. Birinin hatırlatmada bulunması bu hususta ona kolaylık sağlayacaktır. Aynı şekilde geride bıraktıkları kişiler de onun bu haline şahit olmakla gönül huzuruna erişeceklerdir. Bütün bunlar telkinin faydaları bağlamında zikredilmeye değer hususlardır. Ancak burada hayatın son anlarından ziyade henüz sağlıklıyken rıza-i ilâhîye uygun yaşamının önemli olduğu da vurgulanmalıdır. Yapılacak telkine bel bağlayıp

⁴ Ebü'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *Şaḥîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd ‘Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsî'l-‘Arabî, 1374/1955), “Cenâiz”, 1-2.

⁵ Ölmek üzere olan kişiye zikri geçen hadise imtisalen yalnızca “lâ ilâhe illallâh” cümlesinin mi telkin edileceği ya da buna ilaveten “Muhammedün Resûlullâh” cümlesini de içine alan bir telkinde mi bulunulacağı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Konu detay bir husus olup meselenin aslına müteallik olmadığından çalışmamızda bu ayrıntıya yer vermeden kullanılacak ifade yerine kelime-i tevhid kavramını kullanmakla iktifa ettik.

⁶ Ebü Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedrüddîn el-‘Aynî, *el-Binâye şerḥu'l-Hidâye* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1420/2000), 3/176-178.

⁷ Nevevî, *el-Mecmu‘ şerḥu'l-Muhezzeb*, 5/115; Bedrüddîn el-‘Aynî, *el-Binâye şerḥu'l-Hidâye*, 3/176-178; Heyet, *Fetâva'l-‘Âlemgiriyye/el-Fetâva'l-Hindiyye* (Bulak: Matba‘atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1310), 1/157.

âhireti yok sayarcasına dinden uzak bir hayat yaşamının doğru olmadığı açıktır. Kaldı ki, kelime-i tevhidin/şehadetin mefhumuna inanmış bir kişiden, bunun doğal bir sonucu olarak Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etme gayreti içerisinde olması da beklenir. Bunun aksi ise, insanın inanç dünyası ile davranışları arasındaki kopukluğa işaret etmektedir. Bu bağlamda telkinin, hayat boyu sürdürülmeye çalışılan Müslümanca yaşamın son aşamasındaki bir vazife olarak görülmesi önem arz etmektedir. Mesele bu şekilde ele alındığında ölüm öncesi telkinin, tıpkı cenaze namazı gibi Müslümanın Müslümana karşı vazifelerinden biri olduğu anlaşılacaktır.

1.2. Ölüm Sonrası Telkin

Bilindiği üzere ölü kabre konulup defnedildikten sonra ona iman esaslarını hatırlatma ve dua etme şeklinde bir telkin uygulaması söz konusudur. Bu telkinin hükmü hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimi âlimler bunu müstehap kabul ederken bazıları ise dinî bir dayanağının bulunmadığını ifade etmişlerdir. İkinci görüş sahipleri de kendi aralarında ikiye ayrılmışlardır. Onlardan bir kısmı telkini bidat olarak değerlendirirken diğerleri ise bunun mübah olduğunu ifade etmişlerdir. Aşağıda bu görüşler etraflıca ele alınacaktır.

1.2.1. Mezheplerin Ölümünden Sonraki Telkinin Hükmü Hakkındaki Görüşleri

Ölüm sonrası telkin uygulaması hakkında mezhep âlimlerinin farklı görüşleri söz konusudur. Şimdi sırasıyla mezheplerin konuya ilişkin yaklaşımlarını ele alacağız.

1.2.1.1. Hanefî Mezhebi

Hanefî mezhebinin konuya ilişkin yaklaşımını ele alırken mezhepte öne çıkan birden fazla görüşün bulunduğunu ifade etmemiz gerekir. Nitekim Hanefî kaynaklarında ölümünden sonraki telkinde ihtilaf bulunduğu ifade edildikten sonra bazıların bunu tavsiye ettiği bazıların karşı çıktığı, bazıların ise “ne emredilir ne de yasaklanır” şeklinde bir görüşe sahip oldukları nakledilmektedir.⁸ Bununla birlikte bazı kaynaklarda ölümünden sonra telkin yapılmaması görüşü zâhirü'r-rivâyeye dayandırılmakta,⁹ meşâyih ve imamların çoğunun definden sonraki telkini caiz görmediği aktarılmaktadır.¹⁰ Münâvî (ö. 1031/1622); Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767), saîd olanın buna ihtiyacının olmayacağı, şakî olanın da bundan fayda göremeyeceği

⁸ Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik ve Hâşiyetü's-Şelebi*, 1/234.

⁹ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/157; Muhammed Emin b. 'Omer b. 'Abdil'aziz el-Hüseynî ed-Dımeşkî İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-Durri'l-muhtâr* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1412/1992), 2/191.

¹⁰ 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân Dâmâd Efendî 'Abdurrahmân Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-'enhur fî şerhi Mülteka'l-'ebhur* (b.y.: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 1/179.

gibi gerekçelerle telkine sıcak bakmadığını nakletmektedir.¹¹ Bazı Hanefî kaynaklarında ise, telkinin meşruiyeti Ehl-i sünnet ve'l-cemaate, aksi ise Mu'tezile'ye nisbet edilmektedir.¹² Bunun yanı sıra kimi âlimlerin, Müslümanların yaygın uygulamalarını gerekçe göstererek telkini güzel gördüğü,¹³ bazı âlimlerin de bir zararının bulunmaması hatta ölünün yapılan zikirle istinas/ünsiyet etmesi sebebiyle telkinin faydasının da söz konusu olabileceği görüşünde oldukları aktarılmıştır.¹⁴ Ayrıca Kâdîhan'ın (ö. 592/1196) hocası Zahîrüddin el-Merğînânî'nin, vefat eden bazı âlimlere definden sonra telkinde bulunduğu ve kendisine de vefatından sonra telkinde bulunulmasını vasiyet ettiği nakledilmiştir.¹⁵ Aynî (ö. 855/1451) de Hulvânî'den (ö. 452/1060 [?]) “ne emredilir ne de yasaklanır” sözüne ve bazı âlimlerin, faydası olmadığı gibi zararının da bulunmaması sebebiyle telkini caiz gördüğüne yer vermektedir. Daha sonra ise Zahîrüddin el-Merğînânî'in yukarıda zikri geçen uygulama ve vasiyetini aktarmaktadır.¹⁶

Diğer bir Hanefî âlimi Tahtâvî (ö. 1231/1816) ise telkinin güzel olduğunu ve ölümden sonraki telkini tavsiye eden bir hadisin¹⁷ bulunduğunu, bu hadisin her ne kadar sened açısından zayıf olsa da Şamlıların öteden beri devam edegelen uygulamalarıyla desteklendiğini aktarmaktadır.¹⁸

¹¹ Zeynüddin Muhammed 'Abdürraûf b. Tâci'l-Ârifin el-Haddâdî el-Münâvî, *Feydü'l-kâdir fi şerhi'l-Câmi 'i ş-şagîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356/1937), 5/281.

¹² Ebû Bekir b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî el-Hanefî el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyira 'alâ Muhtaşari'l- Kudûri* (b.y.: el-Maţba'atu'l-Hayriyye, 1322), 1/102; Mollâ Husrev, *Dürreru'l-hükkâm şerhu Gureri'l-ahkâm*, 1160; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkî'l-felâh*, 1/560-561; İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 2/191.

¹³ 'Abdurrahmân Şeyhizâde, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, 1/179; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkî'l-felâh*, 1/560-561.

¹⁴ Bazı kaynaklarda telkinin meşru olduğu ifade edildikten sonra yapılmayacağı şeklindeki görüş ise temriz (قیل) sığasıyla aktarılmakta ve bunun Mu'tezile'ye nisbet edildiği ifade edilmektedir. Sonrasında ise “Telkini ne emrederiz ne de ondan nehyederiz” şeklindeki bir diğer görüş de yine temriz (قیل) sığasıyla nakledilmektedir. Bk. Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkî'l-felâh*, 1/560-561. Bazı kaynaklarda ise âlimlerin çoğunun “Ölülerinize 'lâ ilâhe illallâh' demeyi telkin ediniz.” hadisindeki “Ölülerinize” ifadesini “Ölmek üzere olanlarınıza” şeklinde mecâza hamlettikleri halde definden sonraki telkini yasaklamamış olmalarının nedeni; bu telkinin yapılmasında bir zarar olmaması hatta ölünün, yapılan zikirle istinas etmesi sebebiyle telkinin fayda sağlayabileceğinin umulması şeklinde izah edilmiştir. Bk. İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 2/191.

¹⁵ Zeyla'î, *Tebyinü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik ve Hâşiyetü'ş-Şelebî*, 1/234.

¹⁶ Bedrüddîn el-'Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 3/176-178.

¹⁷ Bu hususta Ebû Ümâme el-Bâhilî'den (ö. 86/705) gelen bir rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyette kişiye öldükten sonra kabri başında telkin verilmesinin tavsiye edildiği açıkça ifade edilmektedir. Hadisle ilgili değerlendirmelere ileride yer verilecektir.

¹⁸ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkî'l-felâh*, 1/616.

1.2.1.2. Mâlikî Mezhebi

Mâlikî mezhebinde öne çıkan görüşe göre definden sonra insanlar mezar başından ayrılmadan onların huzurunda yüksek sesle telkinde bulunmak bidat kabul edilse de insanlar ayrıldıktan sonra normal bir sesle ölüye bu esasların hatırlatılmasının meşru olduğu kabul edilmiştir.¹⁹ Hatta bazı kaynaklarda ölü kabre konulduktan sonra telkin vermenin müstehaplığı ifade edilmiştir.²⁰ Nitekim Ebû Bekir İbn Arabî (ö. 543/1148), ölü kabre konulduktan sonra telkin vermenin müstehap olduğunu, hem Medine ehlinin hem de salih ve hayırlı kimselerin amellerinin de bu şekilde cereyan ettiğini nakletmektedir.²¹ Buna bir diğer gerekçe olarak da ölümden sonraki telkini tavsiye eden hadise²² yer verilmiştir. Zikri geçen hadise yer veren bu âlimler her ne kadar hadisın zayıf olduğunu kabul etseler de bunun diğer rivâyetler ve Şâm ehlinin öteden beri devam edegelen uygulamasıyla desteklendiğini ifade etmişlerdir.²³ Yine onlar, bu telkinin definden bir müddet sonra yapılmasını tavsiye etmişlerdir. Nitekim İbnü'l-Hâcc (ö. 737/1336), insanlar mezardan ayrıldıktan sonra fazilet ve din ehli bazı kişilerin kabrin başına gelip telkin vermelerinin uygun olacağını zikretmiş, meleklerin o zaman suale başladıklarını da buna gerekçe olarak ileri sürmüştür. Hz. Peygamber'in (s.a.s.), defin tamamlandıktan sonra kabrin başında durup "*Kardeşiniz için istiğfar edin ve iman üzere sebat etmesini dileyin; çünkü o, şu anda sorguya çekilmektedir.*"²⁴ mealindeki hadisi de bir diğer delil olarak zikretmiştir. Ancak o, yukarıda da zikrettiğimiz üzere insanlar mezar başından ayrılmadan onların huzurunda yüksek sesle telkinde bulunmanın bidat olduğunu vurguladıktan sonra doğru olanın, insanlar ayrıldıktan sonra yüksek olmayan bir sesle ölüye bu esasların hatırlatılması olduğuna dikkat çekmiştir. Yine aktardığına göre hocası Ebû Hâmid b. Bekkâl, bir cenazeye gittiğinde definden sonra cenaze sahiplerine taziyede bulunur ve herkes gibi kabrin başından ayrılırdı. Arka taraflarda biraz bekleyip insanların ayrıldığını gördükten sonra kabrin başına gelip telkinde bulunurdu.²⁵ Bir diğer Mâlikî âlimi Hattâb (ö. 954/1547) da adı geçen âlimin uygulamasını nakletmekte ve bunu görüşlerine dayanak kılmaktadır.²⁶

¹⁹ Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed el-'Abderî el-Fâsî el-Mâlikî İbnü'l-Hâc, *el-Medḥal* (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, ts.), 3/264-265.

²⁰ Ebû Bekr Muḥammed b. 'Abdillâh b. Muḥammed el-Meâfirî İbnü'l-'Arabî, *el-Mesâlik fî şerḥi Muvaṭṭâi Malik* (b.y.: y.y., 1428/2007), 3/520.

²¹ İbnü'l-'Arabî, *el-Mesâlik fî şerḥi Muvaṭṭâi Malik*, 3/520.

²² Bu hususta Ebû Ümâme el-Bâhili'den rivâyet edilen hadise "Telkinin Meşruiyeti Hakkında İleri Sürülen Deliller" başlığı altında yer verilecektir.

²³ Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Muḥammed er-Ru'aynî, *Mevâhibü'l-celîl fî şerḥi Muḥtaşari Ḥalîl* (b.y.: Dârü'l-Fikr, 1412/1992), 2/220.

²⁴ Suleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şu'ayb el-'Arnâût (b.y.: Dârü'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009), "Cenâiz", 73.

²⁵ İbnü'l-Hâc, *el-Medḥal*, 3/264-265.

²⁶ Ru'aynî, *Mevâhibü'l-celîl fî şerḥi Muḥtaşari Ḥalîl*, 2/220.

1.2.1.3. Şâfiî Mezhebi

Şâfiî mezhebine göre ölümden sonraki telkin müstehap kabul edilmektedir. Nevevî (ö. 676/1277), telkinin müstehap olduğu görüşünü öne çıkarmakta, ölümden sonraki telkini tavsiye eden hadisi zayıf kabul etse de bunun, diğer rivâyetler ile Şam ehlinin kadim ameliyle desteklendiğini ve âlimlerin, fezâil ve terğîb ile terhîb hadislerinde müsamahalı olduklarını vurgulamaktadır. Ayrıca bu rivâyetin, “*Kardeşiniz için istiğfar edin ve iman üzere sebat etmesini dileyin...*”²⁷ hadisi ile Amr b. el-Âs’ın (ö. 43/664), vefat etmeden önce kabrinin başında bir süre beklenmesini vasiyet ettiği rivâyetle²⁸ desteklendiğini ifade etmektedir. Nevevî, telkinle ilgili hadisi destekleyen bu iki rivâyetin sahih olduğunu ve Şam ehlinin de öteden beri bu uygulamaya devam ettiklerini zikretmektedir.²⁹

İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) da telkin ile ilgili rivayet edilen hadisin isnadının kuvvetli olmadığını kabul etmekle birlikte bunun diğer rivâyetler ve Şam ehlinin kadim ameliyle desteklendiğini ifade etmiştir.³⁰ İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) de fezâil türü ameller konusunda zayıf hadislerle amel edilebileceğini ileri sürerek³¹ bu görüşü desteklemektedir. Remlî (ö. 957/1550) ise, definden sonra telkin vermenin sünnet olduğunu ifade etmektedir. Buna delil olarak da Hz. Peygamber’in (s.a.s.), ölünün kabre konulduktan sonra mezarlıktan dönen insanların ayak takırtılarını iştittiğine yönelik hadisini zikretmektedir.³² Şâfiî mezhebinde genel kabul gören görüş bu şekilde olmakla birlikte bunun aksine kanaat serdedenler de bulunmaktadır. Nitekim önemli bir Şâfiî fakihi olan İzzeddîn b. Abdisselâm (ö. 660/1262) telkin hakkında sahih bir rivayetinin bulunmadığını ileri sürerek bunu bidat olarak nitelendirmektedir.³³

1.2.1.4. Hanbelî Mezhebi

Hanbelî mezhebinin ölümden sonraki telkin hakkında müsbet bir yaklaşıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Kudâme (ö. 620/1223) telkin yapılmasında bir beis olmadığını söylemektedir.³⁴ Ayrıca o, bu hususta

²⁷ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 73.

²⁸ Müslim, “İmân”, 192. Konuyla ilgili rivâyet deliller bahsinde ele alınacaktır.

²⁹ Nevevî, *el-Mecmu’ şerhu’l-Muhezzeb*, 5/303-304.

³⁰ ‘Ebû ‘Amr Taqıyyüddîn ‘Osmân b. ‘Abdirrahmân İbnü’s-Salâh, *Fetâvâ İbni’s-Salâh*, thk. Muvaffâk ‘Abdullâh ‘Abdulâdir (Medine; Beyrût: Mektebetü’l-‘Ulûm ve’l-Hikem; ‘Âlemü’l-Kütüb, 1407/1986), 1/261.

³¹ Ebü’l-‘Abbâs Şihâbüddîn Aḥmed b. Muḥammed b. Muḥammed İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ’l-fikḫıyyetü’l-kübrâ* (b.y.: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, ts.), 2/31.

³² Aḥmed b. Ḥamza el-Enşârî Şihâbüddîn er-Remlî, *Fetâve’r-Remlî* (b.y.: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, ts.), 2/38.

³³ İzzeddîn b. Abdisselâm, *Kitâbü’l-Fetâvâ* (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1406), 96.

³⁴ Ebü Muḥammed Muvaffâkuddîn ‘Abdullâh b. Aḥmed b. Muḥammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *Umdetu’l-hâzim fi’z-zevâ’id ‘alâ Muḥtaşari Ebi’l-Kâsım*, thk. Nureddîn Tâlib (b.y.: y.y., 1428/2007), 128.

mezhebinin büyüklerinden bir nakil bulamadığını belirtmekte, akabinde ise İmam Ahmed'e bu hususta soru sorulduğunu onun da "Şamlılar dışında hiç kimsenin bunu yaptığını görmedim. Ebû'l-Muğîre (ö. 212) vefat ettiğinde birisi gelip bunu (telkini) yaptı." dediğini aktarmaktadır.³⁵ İbn Kudâme, Ebû'l-Muğîre'nin bunu hocalarından da rivâyet ettiğini aktardıktan sonra bazı Hanbelî fakihlerin de telkini müstehap gördüklerini nakledip bu hükmü Ebû Ümâme el-Bâhilî'den gelen rivâyete dayandırdıklarını ifade etmektedir.³⁶ Hanbelî âlimlerinden Buhûti (ö. 1051/1641) ise, çoğunluğun definden sonraki telkini müstehap kabul ettiklerini nakletmektedir. O da gerekçe olarak zayıf olduğunu kabul etmekle birlikte Ebû Ümâme'den gelen rivâyeti ileri sürmektedir. Devamında ise İmam Ahmed'den gelen yukarıdaki ifadeleri aktarmaktadır.³⁷

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ise ölümden sonraki telkinin vacip olmadığını ve Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde şöhret de kazanmadığını vurguladıktan sonra konuyla ilgili hadisin sahih kabul edilmediğini, sahâbenin çoğunun da bu uygulamayı yapmadığını ancak bu uygulamanın Ebû Ümâme ve Vâsile b. Eska (ö. 85/704 [?])³⁸ gibi bazı sahâbilerden nakledildiğini belirtmektedir. Bu bilgileri aktardıktan sonra İmam Ahmed ve diğer bazı âlimlerin de bunda bir beis olmadığını ifade ettiklerini ve bunu emretmekle birlikte yapılmasına da ruhsat verdiklerini aktarmaktadır. O, bazı Hanbelîlerin telkini müstehap kabul ettiklerini, Mâlik'in bazı ashâbının ise bunu mekruh gördüklerini sözlerine ilave etmektedir. İbn Teymiyye, ölen kişinin kabirde hesaba çekileceğinin sabit olduğunu, diğer taraftan "*Kardeşiniz için istiğfar edin ve iman üzere sebat etmesini dileyin...*"³⁹ hadisi sebebiyle ona dua etmekle emrolunduğumuzu aktardıktan sonra telkinin faydalı olabileceğini söyleyenlerin de buna dayandığına dikkat çekmektedir. O, "*Siz beni onlardan daha iyi duyuyor değilsiniz.*"⁴⁰ hadisi ile ölünün kabre konulduktan sonra mezarlıktan dönen insanların ayak seslerini

³⁵ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn 'Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Mağdisî, *el-Muğnî*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdülmüşin et-Türkî - 'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru Alemlî'l-Kütüb, 1417/1997), 2/377-378.

³⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/377-378.

³⁷ Manşûr b. Yunus b. Şalâhiddîn b. Hasen el-Hanbelî el-Buhûti, *Keşşâfu'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'* (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/135-136.

³⁸ Bu iki sahâbî Şam'da en son vefât eden sahâbiler olarak bilinmektedirler. Hayatları hakkında geniş bilgi için bk. S. Kemal Sandıkçı, "Ebû Ümâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/251; Mehmet Görmez, "Vâsile b. Eska", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/550-551.

³⁹ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 73.

⁴⁰ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır (Beyrût: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422), "Cenâiz", 85; Müslim, "Cennet", 76-77.

işittiğine yönelik hadisi⁴¹ ve ölümlere selam verilmesinin emredilmesini⁴² de ölünün işitmesinin gerekçeleri olarak zikretmektedir. İbn Teymiyye bütün bu hususları zikrettikten sonra konu hakkındaki görüşleri istihbab, kerâhet ve ibaha şeklinde üçe ayırmakta ve ibaha görüşünün en mutedil görüş olduğunu vurgulamaktadır.⁴³

İbnü'l-Kayyim (ö. 751/1350) de ölünün işitmesi bağlamında bu meseleye değinmekte ve her ne kadar konuyla ilgili zikredilen rivâyeti zayıf bulsa da Müslümanların inkâr etmeksizin öteden beri bu uygulamayı devam ettirmelerini ve kesintisiz ameli bununla amel etmek için yeterli görmektedir.⁴⁴

1.2.2. Çağdaş Âlim ve Fetva Kurullarının Meseleye Yaklaşımları

Ölümden sonraki telkinin hükmü meselesi günümüzde de tartışma konusudur. Gerek fetva kurulları gerekse çağdaş âlimlerin bu hususta farklı yaklaşımları söz konusudur. Bu bağlamda şu görüşlere yer vermemiz mümkündür: Dâru'l-iftâi'l-Mısriyye, definden sonraki telkini müstehap kabul etmektedir. Zikri geçen fetva dairesi tarafından yayınlanan uzunca bir metinde mesele etraflıca incelenmiş, lehte ve aleyhte pek çok delil serdedilmiş ve en sonunda bu telkinin müstehap olduğu kanatine varılmıştır. Mezkûr fetvada bazı âlimlerin bu telkini Ehl-i sünnet ile Mu'tezile arasındaki farklardan biri olarak saydıklarına işaret edilmiştir. Yine konuyla ilgili vârid olan hadisin başka rivâyetlerle takviye edildiği, Tâbiünden bazılarının bunu destekleyen nakillerde buldukları ve bu hususta amelî bir icmâ' gerçekleştiği ifade edilmiştir. Bütün bunlar gerekçe gösterilerek zikri geçen hadisin senedinin kimi âlimlerce zayıf görülmesinin telkinin hükmüne zarar vermediği savunulmuştur.⁴⁵

Ülkemizde Din İşleri Yüksek Kurulu'nun yayınladığı *Fetvalar* adlı eserde de telkine temas edilmiştir. Bu eserde ölüm öncesi telkinin meşruyeti vurgulanıp nasıl yapılacağı izah edildikten sonra ölüm sonrası telkine geçilmiştir. Bu çerçevede zikri geçen telkini meşru gören ve görmeyenlerin

⁴¹ Müslim, "Cennet", 70-72.

⁴² Bk. Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/185.

⁴³ Ebü'l-'Abbâs Taqiyyüddin Aḥmed b. 'Abdilḥalim b. Mecciddin 'Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ li'bni Teymiyye* (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1987), 3/24-25; *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muḥammed b. Kâsım (Medine: y.y., 1416/1995), 24/297.

⁴⁴ Ebü 'Abdillâh Şemsüddin Muḥammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Zür'âi ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Ḳayyim el-Cevziyye, *er-Rûḥ fi'l-kelâm 'alâ ervâhi'l-emvât ve'l-aḥyâ bi'd-delâil mine'l-Kitâb ve's-Sünne* (Beyrût: y.y., ts.), 13.

⁴⁵ Bk. <http://dar-alifta.org/Ar/ViewResearch.aspx?ID=94> (Erişim 15 Ekim 2018); <https://www.dar-alifta.org/home/viewfatwa?ID=17094> (Erişim 3 Kasım 2022).

bulunduğu ifade edilmiş ancak kesin bir tercihte bulunulmamıştır.⁴⁶ Ürdün fetva dairesinin sitesinde yer verilen görüşe göre ise definden sonraki telkin uygulamasını yapanlara da yapmayanlara da itiraz edilmemesi gerektiği kanaati paylaşılmıştır.⁴⁷

Suudi Arabistan’da Fetâva’l-İcneti’-d-dâime ise yukarıdaki görüşlerin aksine definden sonra yapılan telkini bidat olarak nitelendirmektedir.⁴⁸ Esasen bu görüşün selefi yaklaşıma sahip pek çok âlim tarafından savunulduğunu da zikretmemiz gerekir. Nitekim Elbânî (ö. 1999) de aynı kanaatte olup telkini bidat olarak değerlendirmektedir.⁴⁹ Binbâz (ö. 1999) da bu minvalde görüş belirtmiş ve konuyla ilgili bir suale verdiği cevapta mesele hakkındaki rivâyetin sahih olmadığını, ancak bu uygulamanın Şamli bazı kişilerden nakledildiğini aktardıktan sonra bunun bidat olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰

Yukarıdaki yaklaşımların dışında Yusuf el-Karadâvî (ö. 2022) ve Hayrettin Karaman gibi çağdaş ilim adamlarının da meseleye olumsuz yaklaşımları söz konusudur. Karadâvî konu hakkında sahih bir hadis bulunmadığına, bu hususta fiilî veya takrirî bir sünnetin de söz konusu olmadığına

⁴⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu’nun konuyla ilgili fetva metni şu şekildedir: “Telkin, ölmek üzere olan kişiye kelime-i tevhidi; definden sonra ise kabri başında ölüye iman esaslarını hatırlatmaya denir. Hz. Peygamber, “Ölmek üzere olanlara “la ilahe illallah” demeyi telkin ediniz.” (Müslim, “Cenaiz”, 1-2) buyurmuştur. Ölüm döşeğindeki kişilerin sağ tarafı üzerine çevrilerek yüzü kibleye gelecek şekilde yatırılması müstehaptır. Akli melekeleri yerinde olup konuşma yeteneğini kaybetmemiş kişiye kelime-i tevhid telkin edilir. Telkinin amacı hastanın hayata veda ederken tevhid inancını hatırlamasına yardımcı olmaktır. Telkin sırasında “kelime-i tevhid” ve “kelime-i şهادet” söylemekle yetinilmeli, kişi, söylemeye zorlanmamalıdır. Hz. Peygamber, ölmek üzere olan kişinin yanında Yasin Sûresini okumayı da teşvik etmiştir (Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 24). Ayrıca definden sonra kalabalık dağılınca, orada kalan bir kişinin kabrin başında yüksek sesle ve ölüye hitaben iman esaslarını hatırlatması şeklindeki telkin de bazı âlimlerce meşru görülmemekle birlikte, mükellef olduktan sonra vefat eden kimsenin kabrinin başında bunun yapılabileceğini söyleyen âlimler de vardır (İbnü’l-Hümmam, *Feth*, 2/105; *el-Fetava’l-Hindiyye*, 1/173). Bk. Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar* (İzmir: DİB Yayınları 2018), 218-219.

⁴⁷ İlgili fetva kurulu, konuyla ilgili bir kararı bulunmasa da bazı âlimlerin konu hakkındaki mütalaalarına fetva sitesinde yer vermektedir. Yukarıda yer verdiğimiz görüş de bu minvaldedir. Bk. <http://alifftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=2226#.W4U-1c4zapp> (Erişim 3 Kasım 2022).

⁴⁸ Bk. <http://www.aliffta.net/Fatawa/DisplayFehqMoesar.aspx?Bookid=19&TOC=8> (Erişim 15 Ekim 2018).

⁴⁹ Nâsirüddin el-Elbânî, *Ahkkâmü’l-cenâ’iz ve bide’uhâ* (b.y.: el-Mektebü’l-İslâmî, 1986), 254.

⁵⁰ Bk. <https://binbaz.org.sa/fatwas/16402/%D8%AD%D9%83%D9%85-%D8%A%D9%84%D9%82%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%8A%D8%AA-%D8%A8%D8%B9%D8%AF%D8%AF%D9%81%D9%86%D9%87> (Erişim 21 Haziran 2022).

dikkat çekerken;⁵¹ Karaman ise buna ilaveten her bidatin bir sünneti ortadan kaldırdığını genel ilke olarak zikrettikten sonra bunun da bazı sünnetlerin ortadan kalkmasına sebep olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu uygulama, ölünün kabri başında bir süre bekleyip ona istiğfarda bulunma ve sebat etmesini dileme sünnetinin ihmaline sebep olmuştur. Kadim fukahanın buna bidat dememiş ve bundan menetmemiş olmasının sebebi ise ona göre telkin uygulamasının henüz bidat kavramına uygun hale gelmemiş olmasındandır. O, dinde aslı olmayan, dince gerekli bulunmayan bir uygulamanın, “dinde gerekli, olmazsa olmaz” diye kabul edilip uygulandığında bidat halini alacağını ve telkinin günümüzde bidat kavramına uygun hale geldiğini savunmaktadır.⁵² Ölümünden sonraki telkine olumsuz yaklaşan başka araştırmacılar da bulunmaktadır.⁵³

1.2.3. Telkinin Meşruiyeti Hakkında İleri Sürülen Deliller

Ölümünden sonra yapılan telkin hakkındaki farklı görüşleri zikrettikten sonra şimdi de konuya temel teşkil eden delillere yer vereceğiz. Zira telkinin meşruiyetini veya müstehap olduğunu savunanlar bu delillere dayanmaktadır. Telkini kabul etmeyenler de bu delilleri ya reddetmekte ya da farklı şekillerde yorumlamaktadırlar. Bu sebeple biz de öncelikle bu delilleri serdedecek, akabinde ise farklı bakış açılarını mukayeseli bir şekilde değerlendirmeye tabi tutup bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

Ölümünden sonraki telkine gerekçe olarak ileri sürülen deliller şunlardır:

1. Bir hadis-i şerifte “*Ölülerinize lâ ilâhe illallâh’ demeyi telkin ediniz.*”⁵⁴ buyurulmuştur. Telkinin meşruiyetini savunanlar, bu hadisteki “*ölüleriniz*” ifadesini hakiki anlamı üzere kabul etmektedirler. Hadis bu şekilde anlaşıldığında ise ölmüş kişiye telkin yapılabileceği ortaya çıkmaktadır.⁵⁵ Karşıt görüşte olanlar ise, hadisteki “*ölüleriniz*” ifadesinin, “*ölmek üzere olanlarınız*” anlamına geldiğini, dolayısıyla yapılması istenen telkinin ölümünden önceki telkin olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre bu hadis ölümünden önceki telkinle ilgilidir. Dolayısıyla konunun ölümünden sonraki telkinle bir ilgisi bulunmamaktadır. Nitekim Aynî, zikri geçen hadisteki “*ölüleriniz*” ifadesinin mecaz üzere anlaşılması gerektiğini vurgulamakta-

⁵¹ Bk. <https://www.al-qaradawi.net/node/2875> (Erişim 15 Ekim 2018).

⁵² Bk. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettin-karaman/oluye-degil-diriye-telkin-2047398> (Erişim: 21.06.2022) Ayrıca bk. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettin-karaman/mezar-ve-kurn-2045164> (Erişim: 21.06.2022); <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettin-karaman/biduatlar-sunnetleri-yok-eder-2010322> (Erişim: 21.06.2022).

⁵³ Ali Çolak, “Ölmek Üzere Olan Kişiy ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin ile İlgili Rivayetler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 4/2 (01 Haziran 2004), 213-217.

⁵⁴ Müslim, “Cenâiz”, 1-2.

⁵⁵ İbn ‘Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-Durri'l-muhtâr*, 2/191.

dır. Zira telkinden maksat, ölmek üzere olanın son sözünün kelime-i tevhid olmasıdır. Bu ise, telkine açık olan kişiye yapılabilir. Şayet hadiste geçen “ölüleriniz” ifadesi hakiki anlamı üzere ele alınırsa bu durum, telkin almaya kabil olmayana telkin yapılması anlamına gelir ki bu da telkinin amacıyla bağdaşmamaktadır.⁵⁶

2. Ebû Ümâme el-Bâhili’den gelen rivâyet, kişiye öldükten sonra kabri başında telkin verilmesinin tavsiye edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu rivâyette, ölen kimse için günümüzde meşhur olan şekliyle telkin verilmesi tavsiye edilmekte ve onun da telkin edilen bu sözleri duyacağı belirtilmektedir. Zikri geçen rivâyette yapılması istenen telkin şu şekildedir: “*Ey falan oğlu falan! Hayatta iken üzerinde olduğun, benimsediğin dinini/inancını hatırla ki: Allah’tan başka ilah yoktur ve Muhammed O’nun elçisidir. Unutma ki, sen Rab olarak Allah’ı, din olarak İslâm’ı, peygamber olarak Muhammed’i, imam olarak Kur’ân’ı, kible olarak Kâbe’yi ve kardeş olarak müminleri seçmiştin.*”⁵⁷ Bu rivâyetin sıhhati hakkında tartışmalar bulunmaktadır. Heysemî (ö. 807/1405), bu hadisin râvîlerinden bazı kimseleri bilmediğini ifade etmiştir.⁵⁸ Irâkî (ö. 806/1404) de bu hadisin zayıf olduğu kanaatindedir.⁵⁹ Telkine karşı çıkanlar hadisle ilgili bu değerlendirmeleri esas alarak uygulamanın temelsiz olduğunu ileri sürerken telkini savunanlar ise bu hadisi takviye etme cihetine gitmektedirler. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), bu hadis için “İsnâduhu sâlihun” ifadesini kullanmakta, ayrıca bunun başka rivâyetlerle desteklendiğini de sözlerine eklemektedir. Yine o, tabiînden bazı zatların, ölü defnedilip insanlar oradan ayrıldıktan sonra yukarıdakine benzer ifadelerle ölüye hitap edilmesinin güzel görüldüğünü naklettiklerini söylemektedir.⁶⁰ İbnü’l-Mülâkkın (ö. 804/1401) zikri geçen hadisin isnadında bir beis görmediğini ifade etmektedir.⁶¹ Konuyu etraflıca ele alan Sehâvî (ö. 902/1497) ise Ne-

⁵⁶ Bedrüddîn el-‘Aynî, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*, 3/176-178.

⁵⁷ Ebü’l-Ğâsım Müsnidü’-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mü’cemu’l-kebir*, thk. Ḥamdî b. ‘Abdilmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 8/249-250.

⁵⁸ Ebü’l-Hasen Nürüddîn ‘Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid ve menba’u’l-fevâid*, thk. Ḥüsameddîn el-Ğudsî (Kahire: Mektebetü’l-Ğudsî, 1414/1994), 3/45.

⁵⁹ Ebü’l-Faḍl ‘Abdirrahîm b. el-Huseyn b. ‘Abdirrahmân Zeynüddîn el-‘Irâkî, *Tahrîcü eḥâdişi’l-İhyâ’/el-Muğni’an ḥamli’l-esfâr* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1426/2005), 1875; Zikri geçen hadisin râvîleri hakkında değerlendirme için bk. Ali Çolak, “Ölmek Üzere Olan Kişiyeye ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin ile İlgili Rivayetler”, 210-212.

⁶⁰ Ebü’l-Faḍl Şihâbüddîn Aḥmed b. ‘Alî b. Muḥammed İbn Hacer el-‘Askalânî, *et-Telḥîşu’l-ḥabîr fî tahrîc eḥâdişi’r-Râfi’i el-kebir* (b.y.: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1419/1989), 2/311.

⁶¹ Ebü Ḥafş ‘Omer b. ‘Alî b. Aḥmed el-Mısrî İbnü’l-Mulaḳḳın, *el-Bedru’l-munîr fî tahrîci’l-eḥâdiş ve’l-âşâri’l-vâkı’a fi’ş-Şerhi’l-kebir*, thk. Muştâfâ Ebü’l-Gayt vd.

vevî, İbnü's'-Salâh, İbnü'l-Kayyim ve Irâkî gibi âlimlerin bu hadisi zayıf kabul ettiklerini, Ziyâüddin el-Makdisî'nin (ö. 643/1245) ise bunu takviye eden bir rivâyete daha yer verdiğini, İbn Hacer'in de destekleyici rivâyetler sebebiyle bu hadisin kuvvet bulduğu kanaatinde olduğunu aktarmaktadır. Sehâvî, Ahmed b. Hanbel'in bu uygulamayı Şam ehline, İbn Arabî'nin bunu Medine ehline, diğer bazılarının ise bunu Kurtuba gibi başka yerlerin ameline nisbet ettiklerini de sözlerine eklemektedir.⁶²

Sihhatinde problem gördüğü halde telkini savunan bazı âlimler ise fezâil kabilinden olan hususlarda zayıf hadislerle de amel edilebileceği kabulünden hareketle söz konusu rivâyetin bu uygulama için delil olarak ileri sürülebileceğini ifade etmişlerdir.⁶³ Nitekim Süyûtî (ö. 911/1505), telkin ile ilgili sahih ya da hasen hiç bir hadisin bulunmadığını, vârid olan tek hadisin ise muhaddislerin ittifakıyla zayıf kabul edildiğini ifade etmektedir. Ona göre İbnü's'-Salâh ve Nevevî gibi âlimlerin bunu müstehap kabul etmeleri ise fezâil türü ameller hususunda zayıf hadislerin dikkate alınabileceği kabulünden kaynaklanmaktadır.⁶⁴

3. Hz. Peygamber (s.a.s.) ölüyü defnettikten sonra kabrin yanında durup “*Kardeşiniz için istiğfar edin ve iman üzere sebat etmesini dileyin; çünkü o, şu anda sorguya çekilmektedir.*” buyurmuştur.⁶⁵ Buna göre defin-den sonra bir müddet kalıp ölüye dua ve istiğfarda bulunmak müstehaptır.⁶⁶ Buna ilaveten Amr b. el-Âs “*Beni kabrime defnettığınız zaman, bir deve kesip etini parçalayacak kadar bir süre mezarımın başında bekleyin ki, sizin varlığınızla yeni hayatıma alışma imkânı bulayım ve Rabbimin elçilerine vereceğim cevapları hazırlayayım.*” şeklinde bir vasiyette bulunmuştur.⁶⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) defininden sonra ölüye dua etme tavsiyesi, Amr b. el-Âs'ın ölünün kabir başındakilerle ünsiyet kazandığına işaret eden vasiyeti ve telkinin dua-zikir içerikli olduğu birlikte değerlendirildiğinde yapılmasının zararsız olduğu, hatta faydalı olabileceği bazı âlimlerce ileri sürülmüştür.⁶⁸ Ancak bu rivâyetlerin, telkine değil, yalnızca duanın yapılabileceğine delil olabileceği söylenebilir ki, telkin karşıtları bu yaklaşıma sahiptirler.

(Riyad: Dâru'l-Hicre, 1425/2004), 5/334.

⁶² Ebü'l-Ḥayr Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Muhammed Şemsüddîn es-Seḥâvî, *el-Makâşidu'l-hasene fî beyâni keşîrin mine'l-eḥâdişi'l-müştehirâ 'alâ'l-elsine*, thk. Muhammed 'Osmân el-Ḥaşṭ (Beyrût: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985), 265.

⁶³ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-fikhiyyetü'l-kübrâ*, 2/31.

⁶⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdürrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ḥudayrî es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1424/2004), 2/231-232.

⁶⁵ Ebü Dâvûd, “Cenâiz”, 73.

⁶⁶ Nevevî, *el-Mecmu' şerḥu'l-Muhezzeb*, 5/294.

⁶⁷ Müslim, “İmân”, 192.

⁶⁸ Ṭahtâvî, *Hâşiyetü'l-Ṭahtâvî 'alâ Merâkî'l-felâḥ*, 1/560-561.

4. Telkinin meşruiyetini savunanların gerekçe olarak ileri sürdükleri bir diğer delil de kabirdeki ölülerin dirileri işitebilmeleri meselesidir.⁶⁹ Ölülerin işitebileceğini savunanlar Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Bedir'de ölen Müşriklere hitap ettiğini “*Ölülere mi sesleniyorsunuz?*” sorusuna “*Siz beni onlardan daha iyi duyuyor değilsiniz. Ancak onlar cevap veremiyorlar.*”⁷⁰ şeklinde karşılık verdiğini delil olarak zikretmektedirler. İbn Teymiyye de yukarıdaki hadisi delil getirerek ölünün kabrindeyken hem işittiğini hem de kabir sualine cevap verme sadedinde konuştuğunu ifade etmekte ve bu hususu “*Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sabit bir sözle sağlamlaştıır; zalimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapar.*”⁷¹ âyetiyle ilişkilendirmektedir. Bunun yanında kabre konulduktan sonra ölünün mezarlıktan dönen insanların ayak seslerini işittiğine yönelik hadisi⁷² ve ölülere selam verilmesinin emredilmesini de ölünün işitmesinin gerekçeleri arasında sıralamaktadır.⁷³

Ölülerin dirileri duyamadıkları görüşünde olanlar ise “*Diriler ile ölüler de bir olmaz. Allah, dilediğine işittirir. Sen, kabirde bulunanlara işittirecek değilsin.*”⁷⁴; “*Şüphesiz sen ölülere duyuramazsın. Arkalarına dönüp kaçarlarken sağırlara da çağırırı duyuramazsın.*”⁷⁵ âyetlerini delil olarak ileri sürmüşlerdir. Onlar âyetlerdeki bu ifadeleri hakiki anlamı üzere ele almış, ölülerin sesleri işittikleri anlamına gelen rivâyetleri ise mecazî olarak anlamlandırmışlardır. Hz. Aişe'nin de bu görüşü destekleyen ifadelerde bulunduğu bilinmektedir.⁷⁶ Karşıt görüşte olanlar ise ölünün sesleri işittiğine dönük hadisin Hz. Aişe'nin dışındaki bazı sahabiler tarafından rivâyet edildiğini ve onun bu konudaki olumsuzluk ifade eden sözlerinin ise farklı şekillerde de anlaşılmaya müsait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca ölülerin işitmeyeceğine işaret eden âyetlerin kâfirlerin halinden bahsettiğine dikkat çekerek buradaki “ölüler” ifadesinin, “kalpleri ölmüş kimseler” anlamında mecazen kullanıldığını ifade etmişlerdir.⁷⁷

⁶⁹ Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik ve Hâşiyetü's-Şibli*, 1/234; *Hâşiyetü't-Tahtâvî*, 1/560-562.

⁷⁰ Buhârî, “Cenâiz”, 85; Müslim, “Cennet”, 76-77.

⁷¹ İbrâhîm 14/27

⁷² Müslim, “Cennet”, 70-72.

⁷³ İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*, 3/24-25, 70; *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 4/273; 24/297.

⁷⁴ Fâtır 35/22.

⁷⁵ Neml 27/80.

⁷⁶ Bedrüddîn el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî şerhu Şaḫîhi'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts), 17/93-94; Ayrıca bk. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Aḫmed b. 'Alî b. Muḫammed İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Şaḫîhi'l-Buhârî*, thk. Muḫibbuddîn el-Ḥaṭîb (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959), 7/304; Kemâluddîn Muḫammed b. 'Abdilvaḫîd b. 'Abdilḫamîd es-Sivâsî İbnü'l-Humâm, *Fethu'l-kadîr* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1389/1970), 2/104.

⁷⁷ Ebü Muḫammed 'Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vilü muḫtelifi'l-hadîs* (b.y.: y.y., ts.), 228-230; İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 7/303-304;

Yukarıdaki iki görüşü şu şekilde birleştirmek mümkündür. Ölünün duy-
ma melekesini kaybettiği muhakkaktır. Ancak Yüce Allah'ın ona iştirme-
si imkânsız değildir. Nitekim Kur'ân'da Yüce Allah'ın, iştirme-
si olmayan varlıklara hitapta bulunduğunu ve konuştuğunu ifade eden âyet-
ler⁷⁸ mevcuttur.⁷⁹ Yukarıdaki hadislerin yanı sıra kabir ziyaretlerinde ölü-
lere selam verilmesi⁸⁰ vb. hususlar da Yüce Allah'ın, onlara kimi zaman
dilediği şeyleri iştirmeceği anlamına gelmektedir. “*Her kim dünyadayken
tanıdığı bir mümin kardeşinin kabrine gider ve ona selam verirse o da mut-
laka onu tanır ve selamına karşılık verir.*”⁸¹ hadisi de meselenin bu yönüne
işaret etmektedir.

1.2.4. Değerlendirme

Ölüm sonrası telkin hakkındaki görüşler incelendiğinde bu telkinin farz
ya da vacip olduğu yönünde bir kanaatin bulunmadığı, konu hakkındaki ih-
tilafın ise müstehap-mübah-bidat ekseninde cereyan ettiği ortaya çıkmak-
tadır. Bununla birlikte meselenin uhrevî boyutu sebebiyle âlimler öteden
beri bu uygulamaya şahit oldukları halde müdahalede bulunmamışlardır.⁸²

Aynî, *‘Umdetü’l-kâri*, 17/93-94.

⁷⁸ Bk. el-Ahzâb 33/72; Fussilet 41/11.

⁷⁹ İbn Hacer el-‘Askalânî, *Fethu’l-bârî*, 3/234-235.

⁸⁰ Müslim, “Cenâiz”, 102.

⁸¹ Bu hususta “*Her kim dünyadayken tanıdığı bir mümin kardeşinin kabrine gider ve ona selam verirse o da mutlaka onu tanır ve selamına karşılık verir.*” vb. lafızlarla birden çok rivâyet mevcuttur. İbn Abdilber bunlardan İbn Abbâs’tan gelen yer verdiğimiz bu metni rivâyet etmektedir. İbnü’l-Harrât bu hadisin sahih olduğunu kabul etmektedir. Aynî de bunun sahih senedle rivâyet edildiğini aktarmaktadır. Konuyla ilgili Ebû Hüreyre ve diğer sahabilerden gelen ve aynı anlamı içeren rivâyetler ise senet açısından problemli görülmüştür. Nitekim Zebîdî, bu hadisin râvileri arasında Abdullah b. Sem‘ân isimli bir şahsın bulunduğunu ve rical kaynaklarında bu isimle iki kişinin tespit edildiğini, bunlardan birinin sika, diğerinin ise zayıf olduğunu aktarmaktadır. İbnü’l-Cevzî de Ebû Hüreyre’den gelen rivâyette Abdurrahman b. Zeyd isimli bir râvinin bulunduğunu ve bundan hadis alınamayacağını ifade etmektedir. Bk. İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 1/185; ‘Abdulhakq b. ‘Abdirrahman b. ‘Abdillâh b. el-Huseyn b. Sa‘îd İbrâhîm el-Ezdî el-Endelusî El-İşbilî İbnü’l-Harrât, *el-Ahkâmu’s-şerî’yyetu’s-şuğrâ*, thk. Ummu Muḥammed binti Aḥmed el-Helis (Kahire; Cidde: Mektebetü’l-‘İlm; Mektebetü İbn Teymiyye, 1413/1993), 1/345; Bedrüddin el-Aynî, *‘Umdetü’l-kâri*, 8/69; Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Abdirrezzâk ez-Zebîdî, *Tahrîcu eḥâdisi İhyâ’i ‘ulûmi’d-dîn* (Riyad: y.y., 1408/1987), 6/2611; Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *el-‘İlelu’l-mutenâhiye fi’l-eḥâdisi’l-vâhiye*, thk. İrşâdu’l-Hakki’l-Eserî (Faysalabad: ‘Idâratü’l-‘Ulûmi’l-‘Eseriyye, 1401/1981), 2/429. Elbânî’nin yukarıda sahih olduğu ifade edilen İbn Abbâs rivâyetini, İbn Abdilber’in hocası ile ona rivâyette bulunan ravîyi bilmediğini gerekçe göstererek sahih kabul etmemesi ise (Bk. Nâsîrüddin el-Elbânî, *Silsiletü’l-eḥâdisi’z-za’ife ve’l-mevzû’a ve eṣeruhe’s-seyyi’ü fi’l-ümme* (Riyad: Dârü’l-Meârif, 1992), 9/475.) makul bir gerekçesi olmaması vb. sebeplerle tenkide uğramıştır. Bk. Hasen b. Ali es-Sekkâf, *Mecmûu resâli’s-Sekkâf* (Beyrût: Dârü’l-İmâm er’Revvâs, 2007) 169-170.

⁸² Mesut Bayar, “İslam Fıkında Ölünün Yaşayanlar Üzerindeki Hakları”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 16 (30 Haziran 2021), 289.

Konuyla ilgili görüşlerin her birinin kendine göre delilleri ve diğer görüşlere yönelik itirazları bulunmaktadır. Bunları özetleyecek olursak sunu söyleyebiliriz. Hanefî mezhebinde “zâhirü’r-rivâye”ye göre telkinin yapılmaması gerektiği nakledilmekle beraber bazı Hanefî âlimlerinin yapılmasını tavsiye ettiği, bazılarının ise bu şekildeki telkini mübah görüp yapılmasını tavsiye etmediği gibi terk edilmesini de emretmediği anlaşılmaktadır. Bazı Hanefîlerin ise cevaz görüşünü Ehl-i sünnet’e nisbet ettikleri görülmektedir.⁸³ Mâlikî mezhebine mensup âlimler ise meseleyi iki farklı uygulama bağlamında ele almışlardır. Onlara göre insanların mezar başında hazır bulunduğu esnada bu telkini yapmak bidat iken, kabir başındaki kalabalığın dağılmasından sonra salih bir kimsenin sesini yükseltmeden bu telkini vermesi müstehaptır.⁸⁴ Şâfiî mezhebinde ise definden sonra telkin yapılmasının müstehap olduğu görüşü öne çıkmaktadır.⁸⁵ Hanbelî mezhebine gelince; İmam Ahmed’den bu şekilde telkin yapılmasına dair herhangi bir nakil gelmediği, ancak onun, Şamlıların bu uygulamayı yaptıklarını naklettiği ve buna karşı çıkmadığı ifade edilmektedir. Bazı Hanbelî eserlerinde de bu şekildeki telkinde bir beis olmadığı ve çoğunluğun bunu müstehap gördüğü zikredilmektedir.⁸⁶ İbn Teymiyye ise, bazı sahâbîlerin bu şekilde telkin yapılmasını tavsiye ettiklerini naklettikten sonra İmam Ahmed’in de buna ruhsat verdiğini belirtmekte ve konuyla ilgili görüşler arasında en mutedil görüşün ibâha görüşü olduğunu ileri sürmektedir.⁸⁷ İbnü’l-Kayyim de geçmişten devam edegelen kesintisiz uygulamayı bununla amel için yeterli görmektedir.⁸⁸

İzzeddîn b. Abdisselâm, Emîr es-San‘ânî (ö. 1182/1768), Nâsiruddîn el-Elbânî gibi bazı âlimler ise ölümden sonraki telkini bidat saymışlardır.⁸⁹ Yusuf el-Karadâvî ve Hayrettin Karaman gibi çağdaş bazı âlimlerin de telkine karşı olumsuz bir yaklaşıma sahip oldukları bilinmektedir. Fetva

⁸³ Zeyla‘î, *Tebyînü’l-hakâik şerhu Kenzi’d-dekâik ve Hâşiyetü’s-Şelebî*, 1/234; el-Haddâdî, *el-Cevheretü’n-neyyira*, 1/102; Bedrüddîn el-‘Aynî, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*, 3/176-177; Mollâ Husrev, *Düreru’l-hükkâm şerhu Ğureri’l-‘ahkâm*, 1/160; ‘Abdurrahmân Şeyhîzâde, *Mecma‘u’l-‘enhur fî şerhi Mülteka’l-‘ebhur*, 1/179; Tahtâvî, *Hâşiyetü’l-Tahtâvî ‘alâ Merâkı’l-felâh*, 1/560-561; İbn ‘Âbidîn, *Reddu’l-muhtâr ‘alâ’d-Durri’l-muhtâr*, 2/191.

⁸⁴ İbnü’l-Hâc, *el-Medhal*, 3/264-265; Ru‘aynî, *Mevâhibü’l-celîl fî şerhi Muhtaşari Halîl*, 2/220.

⁸⁵ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva’l-fikhiyyetü’l-kübrâ*, 2/31; Şihâbüddîn er-Remlî, *Fetâve’r-Remlî*, 2/38.

⁸⁶ İbn Kudâme el-Mağdisî, *el-Muğni*, 2/377-378; İbn Kudâme el-Mağdisî, *‘Umdetu’l-hâzîm*, 128; Buhûtî, *Keşşafu’l-kunâ‘ ‘an metni’l-‘İknâ‘*, 135-136.

⁸⁷ İbn Teymiyye, *el-Fetâva’l-kübrâ*, 3/24-25.

⁸⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, 13.

⁸⁹ İbn Abdisselâm, *Kitâbü’l-fetâvâ*, 96; Ebû İbrahim Muhammed b. İsmâil el-Kahlânî eş-Şan‘ânî, *Sübülü’s-selâm* (b.y.: y.y., 1419/1998-1420/2000), 1/ 501-502; Elbânî, *Ahkâmü’l-cenâ‘iz*, 254.

kurullarına bakıldığında ise bazılarının bu telkini müstehap, bazılarının mübah, bazılarının ise bidat olarak değerlendirdikleri ortaya çıkmaktadır.

Ölümünden sonraki telkini bidat kabul edenler, bunu tavsiye eden sahih bir hadisin bulunmadığını gerekçe göstermişlerdir. Mübah olduğunu savunanlar ise, konuyla ilgili kuvvetli bir delilin bulunmadığını kabul etseler de bu telkini yapmanın bir zararının da söz konusu olmadığını ifade etmişlerdir. Hatta bazı âlimlere göre kabrin başında yapılan dua ve zikrin ölüye ünsiyet kazandırdığı dikkate alındığında telkinin faydalı olabileceği de söylenebilir. Telkini müstehap kabul edenler ise diğer delillerin yanı sıra Ebû Ümâme'den nakledilen bir rivâyete dayanmışlardır. Diğer taraftan bu uygulamanın Şâm ehlinin ameliyle desteklendiğini de deliller arasında zikretmişlerdir. Konuyla ilgili atıfta bulunulan hadisin zayıf olduğu pek çok âlim tarafından söylene de fezâil türü işlerde zayıf hadisle amel edilebileceği görüşü öne çıkarılmıştır.⁹⁰ Bu görüşte olanlar ayrıca ölünün kabirdeyken dışarıdakileri iştebileceğini, dolayısıyla da telkinin faydalı olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Kabir başında ölüye sebat için dua edilmesinin sahih hadislerle sabit olması ve Amr b. Âs'ın yukarıda zikrettiğimiz vasiyeti de bu hususu destekleyici olarak zikredilmiştir. Bazı çağdaş araştırmacılar ise yukarıdaki birtakım gerekçelere ilaveten ölünün istiğfar ve duadan mahrum bırakılmaması adına telkinin yerinde bir uygulama olduğunu, okunan metinde yer alan hatırlatma ve duaların kabrin başında bekleyen diri insanlara da fayda sağladığını ifade etmişlerdir.⁹¹

Konuyla ilgili ileri sürülen delilleri tek tek incelediğimizde şunları söyleyebiliriz. Bize göre, deliller bahsinde yer verilen “*Ölülerinize ‘lâ ilâhe illallâh’ demeyi telkin ediniz.*” mealindeki hadis, ölümünden sonraki telkine delil olmaya elverişli değildir. Zira her şeyden önce bu hadiste telkine konu olan söz kelime-i tevhittir. Definden sonra yapılan telkinde ise daha farklı ifadeler yer almaktadır. Dolayısıyla bu hadisteki “ölüleriniz” ifadesinin, çoğunluğun da kabul ettiği üzere mecazi anlamda “*ölmek üzere olanlarınız*” şeklinde anlaşılması daha doğrudur. “*Kardeşiniz için istiğfar edin ve iman üzere sebat etmesini dileyin...*” mealindeki hadis ise ölüye dua ve istiğfarda bulunulabileceğine delil olsa da mevcut uygulamadaki telkini ispata yeterli değildir. Amr b. Âs'ın vasiyeti ve ölülerin dirileri işitmesini muhtevi deliller için de aynı durum geçerlidir. Çünkü zikri geçen vasiyet telkin verilmesini değil kabrin başında durulmasını içermektedir. Ölülerin

⁹⁰ Zayıf hadisle amel edilip edilmeyeceğine ilişkin değerlendirmeler için bk. Kadir Gürler, “Zayıf Hadisle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu: Telakkî Bi'l-Kabûl”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (30 Aralık 2012), 6-28.

⁹¹ Memet Zeki Uyanık - İbrahim Sızgen, “Ölüye Yapılan Telkîn Uygulamasının Mezhepler Bağlamında Değerlendirilmesi”, *1. Uluslararası İKSAD Sosyal Bilimler Kongresi, Kongre Tam Metin Kitabı* (Mardin: 2018), 345-346.

dirileri işittiğini varsaymak da telkin verilmesini anlamlı kılsa da gerekliliğine delâlet etmemektedir.

Kanaatimizce telkini ispat için ileri sürülen ve ölüm sonrası telkinle doğrudan ilişkili olan en önemli delil Ebû Ümâme el-Bâhili'nin rivâyet ettiği hadis ve bu doğrultuda oluşan kesintisiz ameldir. Günümüzdekine benzer bir telkin tavsiyesi içeren mezkûr hadis, her ne kadar sened itibarıyla tartışma konusu yapılmışsa da fezâil türü işlerde bununla amel edilebileceği belirtilmiştir. Hadiste yer verilen telkin uygulamasının Şam ehlinin ameliyle desteklenmesi de bu bağlamda zikredilmeye değer bir diğer husustur. Mezkûr hadis ile Şam ehlinin ameli arasında ilişki kurulması her ne kadar ilk bakışta çok anlamlı gözükme de mesele derinlemesine incelendiğinde bunun daha farklı değerlendirilmesi olanağı ortaya çıkmaktadır. Çünkü hadisin râvisi olan Ebû Ümâme, Şam'da vefat eden en son sahâbî olarak bilinmektedir.⁹² Şamlıların amelinin de buna dayanıyor olması muhtemeldir. Şam'da yaşayan bazı tabiîn âlimlerinin telkinin meşruiyetine işaret eden sözleri de buna delâlet etmektedir. Nitekim Râşid b. Sa'd, Damre b. Habîb ve başkaları da insanlar kabrin başından ayrıldıktan sonra ölüye üç defa "*Ey falan lâilâhe illallâh de! Eşhedü ellâ ilâhe illallâh de! Rabbim Allah'tır de, dinim İslâm'dır de, peygamberim Muhammed'dir de*" denilmesinin güzel görüldüğünü nakletmişlerdir.⁹³ Bu iki ismi incelediğimizde ise bunların Şamlı tâbiîlerden oldukları önümüze çıkmaktadır.⁹⁴ Zikri geçen kişilerin yukarıdaki sözlerinin Ebû Ümâme rivâyetini takviye edici nitelikte görülmesi de⁹⁵ bu şekilde anlam kazanmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in, Şam'daki uygulamaya dikkat çekmesi ise telkinin, tabiînden sonraki nesilde de varlığını devam ettirdiği anlamına gelmektedir. Nitekim onun atıfta bulunduğu Ebû'l-Muğîre tebe-i tâbiînden bir zattır. Sikâ (güvenilir) bir hadîsi olup İmam Ahmed ve İmam Buhârî gibi âlimler kendisinden hadîs rivâyetinde bulunmuşlardır.⁹⁶ Durum böyle olunca Şam'daki uygulamanın,

⁹² Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, thk. 'Amr b. Gurâme el-'Umrevî (b.y.: Dârü'l-Fikr, 1415/1995), 24/73.

⁹³ İbn Hacer el-'Askalânî, *et-Telhişu'l-ħabîr*, 2/311.

⁹⁴ Râşid b. Sa'd'ın Şamlı ve tabiînden güvenilir (sikâ) bir zat olduğu ifade edilmiştir. Bk. Ebû'l-Hasen Ahmed b. 'Abdillâh el-Kûfi el-'İclî, *es-Şikât*, thk. 'Abdul'âlim 'Abdul'azîm el-Bestevî (Medine: y.y., 1405/1985), 1/347; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 17/454. Damre b. Habîb de aynı şekilde hem Şamlıdır hem de tâbiînden güvenilir (sikâ) bir zattır. Bk. 'İclî, *es-Şikât*, 1/473.

⁹⁵ Ebû 'Abdillâh Ziyâüddîn Muħammed b. 'Abdülvâhid b. Aħmed Ziyâeddin el-Maħdisî, *es-Sünen ve'l-aħkâm 'ani'l-Muħtafâ 'aleyhi efđalu's-şalâti ve's-selâm*, thk. Ebû 'Abdillâh Huseyn b. 'Ukkâşe (b.y.: y.y., 1425/2004), 3/187.

⁹⁶ Tam adı Abdulkuddûs b. Haccâc el-Havlânî el-Hımsî'dir. Kendisi Şam'ın sikâ (güvenilir) râvilerinden olup bazı tabiîn zevattan rivâyette bulunmuştur. İmam Buhârî, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimler de kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. Hicrî 212 yılında vefât etmiş olup namazını İmam Ahmed kıldırıştır. Bk. Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muħammed b. Aħmed b. 'Oşmân ez-

mezkûr sahâbî, tabîîn ve tebei tâbîînden zatlar aracılığıyla yayıldığını söylememiz mümkün hale gelmektedir. Bu da Şam uygulamasının sonradan ortaya çıkmadığına işaret ettiğinden zikri geçen telkinin mesnetsiz olmadığını ortaya koymak açısından anlamlıdır.

SONUÇ

Telkin, ölüm öncesi ve ölüm sonrası olmak üzere iki kısım altında incelenmektedir. Ölüm öncesi telkin, ölmek üzere olan kişiye kelime-i tevhidi hatırlatmaktan ibarettir. Bunun meşru, hatta müstehap olduğu anlaşılmaktadır. Ölmek üzere olan kişiye kelime-i tevhidi hatırlatmak ölünün yanında bulunan Müslümanların görevidir. Ancak bu görev yerine getirilirken doğru bir üslubun benimsenmesi en az telkin kadar önemlidir. Bu bağlamda ölmek üzere olan kişiye “kelime-i tevhidi söyle” şeklinde telkinde bulunulmamalı, aksine rahatsız edici olmayan bir ses tonuyla onun duyacağı şekilde kelime-i tevhid okunmalıdır. Bu yapılırken de kişinin ruh hali dikkate alınmalı ve rahat olduğu bir anı seçilerek o anda bu hatırlatma yapılmalıdır. Yine ölüm döşeğindeki kişi bir defa bunu söyledikten sonra tekrara zorlanmamalı ve bununla iktifa edilmelidir.

Ölüm sonrası telkine gelince; konu hakkında lehte ve aleyhte ileri sürülen deliller incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. Ölüm sonrası telkin, yapılması zorunlu bir dinî vecibe değildir. Bu sebeple zikri geçen uygulama yapılmadığında bir eksikliğin söz konusu olacağı anlayışı isabetli görülmektedir. Eğer böyle olsaydı sahâbeden pek çoğunun bunu uygulaması ve sonraki nesillere aktarmış olması gerekirdi. Diğer taraftan sahâbe döneminde yaygın bir uygulamanın bulunmaması telkinin mekruh veya bidat olarak değerlendirilmesini de gerektirmemektedir. Zira hakkında kuvvetli olmasa da bir hadisin bulunması, tâbîînden bazı zatların bunu destekleyici rivâyetleri, Ahmed b. Hanbel gibi titiz bir hadisçinin buna karşı çıkmak yerine Şamlıların bunu uyguladığına temas etmekle yetinmesi, Şam bölgesinde mevcut olan bu uygulamanın bölgede yaşayan sahâbî ve tâbîîne dayanması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu da zikri geçen telkinin mesnetsiz olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu hususta en isabetli görüşün, telkin uygulamasının zorunlu bir amel olmadığını ifade etmek, bahsi geçen delillere dayanarak bunu uygulayanlara müsamaha göstermek, bu delilleri yeterli görmediği için bununla amel etmeyenleri de kınamaktan kaçınmak olduğu düşünülmektedir. Öte yandan telkinle beraber ölüye dua edilmesi ve bazı yörelerde uygulandığı üzere orada bulunanların da hem

Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-'alâm*, thk. Beşşâr 'Avâd Ma'rûf (Riyad: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 5/381. Ayrıca bk. Ebû Ya'kûb İshâk b. Mansûr b. Behrâm el-Mervezî İshâk el-Kevsec, *Mesâilu'l-'İmâm Ahmed ve İshâk b. Râhûye* (Medine: 'İmâdetü'l-Bahşi'l-'İlmî, 1425/2002), 1/76, 185-186; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Sikât* (Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1393/1973), 8/419.

duaya iştirak ederek ölüye bir Fâtiha okuması hem de telkin lafızlarını işi-terek kabir سوالini hatırlaması gibi yönleri de gözden ırak tutulmamalıdır. Hatta bu bağlamda telkinin akabinde, hatırlatılan iman esasları ve yapılan duaların Türkçesinin de ilave edilerek oradaki insanların dikkatinin çekilmesine vesile kılınması kanaatimizce daha faydalı olacaktır.

Diğer taraftan imtihan dünyasından başarılı bir şekilde çıkmak için telkinin belirleyici olmadığı da bilinmelidir. Zira tıpkı ölüye yapılan dualarda olduğu gibi telkinin fayda vermesi de yine Allah'tan niyaz edilmektedir. Bunun ölüye ne tür bir fayda sağlayacağına bilgisi ise Yüce Allah katındadır. Dolayısıyla henüz berhayat olan kişilerin son anlarında veya ölüm sonrasında verilen telkinin yeterli olacağı zehabına kapılarak inanç ve ibadetten uzak bir yaşantı sürmekten sakınmaları gerektiği hatırlatılmalıdır. Bu bağlamda Müslüman için hayatı boyunca sahip olduğu iman ve işlediği salih amellerin önemli olduğu vurgulanmalı ve kişinin, son nefesindeki hallerinde de genellikle bu inanç ve yaşantının etkili olacağı unutulmamalıdır.

Ayrıca definden sonraki telkin uygulamasının, ölmeden önce yapılan telkin sünneti ile kabrin başında bir müddet kalıp ölüye istiğfarda bulunma sünnetini ihmale sebep olmamasına özen gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Maħmûd b. Aħmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000.

Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Maħmûd b. Aħmed. *'Umdetü'l-kârî şerhu Şahîhi'l-Buħârî*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Bayar, Mesut. "İslâm Fıkında Ölünün Yaşayanlar Üzerindeki Hakları". *Amasya İlahiyat Dergisi* 16 (30 Haziran 2021), 267-299. <https://doi.org/10.18498/amaillad.895211>

Buħârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâşır. 9 Cilt. Beyrût: Dâru Tavķi'n-Ne-cât, 1422.

Buhûtî, Manşûr b. Yûnus b. Şalâhuddîn b. Ğasen el-Ğanbelî. *Keşşâfu'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Çolak, Dr Ali. "Ölmek Üzere Olan Kişiyeye ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin ile İlgili Rivayetler". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 4/2 (01 Haziran 2004), 201. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuilah/issue/4167/54613>.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'âş es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-'Arnâût. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

Ebû Hilâl el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Ğasen b. 'Abdillâh. *el-Furûku'l-luĝaviyye*. Kahire: y.y., ts.

Elbânî, Nâsırüddin. *Ahkâmü'l-cenâ'iz ve bide'uhâ*. el-Mektebü'l-İslâmî, 1986.

Elbânî, Nâsırüddin. *Silsiletü'l-eĥâdîsi'z-za'ife ve'l-mevzû'a ve eġeruhe's-seyyi'ü fi'l-ümme*. 14 Cilt. Riyad: Dârü'l-Meârif, 1992.

Görmez, Mehmet. "Vâsile b. Eska". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/550-551. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Günay, Hacı Mehmet. "Telkin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/404-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Gürler, Kadir. "Zayıf Hadisle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu: Telakkî Bi'l-Kabûl". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (30 Aralık 2012), 5-28. <https://doi.org/10.14395/jdiv3>.

Haddâdî, Ebûbekir b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî el-Ĥanefî. *el-Cevheretu'n-neyyira'alâ Muĥtaşari'l-Ķudûri*. 2 Cilt. b.y.: el-Maĥba'atu'l-Ĥayriyye, 1322.

Heysemî, Ebü'l-Ĥasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*. thk. Ĥusâmeddîn el-Ķudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Ķudsî, 1414/1994.

İbn Abdilber, Ebü Ömer Yusuf b. Abdullah. *el-İstizkâr*. thk. Salim Muhammed Ata. 9 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

İbn Abdüsselâm, İzzeddin. *Kitâbü'l-Fetâvâ*. Beyrût: Dârü'l-Marife, 1406.

İbn 'Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. 'Abdil'azîz el-Ĥuseynî ed-Dimeşķî. *Reddu'l-muĥtâr'alâ'd-Durri'l-muĥtâr*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1412/1992.

İbn 'Asâkir, Ebü'l-Ķâsım 'Alî b. el-Ĥasen. *Târîĥu Dimeşķ*. thk. 'Amr b. Gurâme el-'Umrevî. 8 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fikr, 1415/1995.

İbn Ĥacer el-Heytemî, Ebü'l-'Abbâs Şihâbüddîn Aĥmed b. Muhammed b. Muhammed. *el-Fetâva'l-fikĥiyyetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.

İbn Ĥacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Aĥmed b. 'Alî b. Muhammed. *et-Telĥîşu'l-habîr fi tahric eĥâdîsi'r-Râfi'î el-kebir*. 4 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1989.

İbn Ĥacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Aĥmed b. 'Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî şerĥu Şaĥîĥi'l-Buĥârî*. thk. Muĥibuddîn el-Ĥaĥîb. 13 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1379/1959.

İbn Ĥibbân, Ebü Ĥâtim Muhammed b. Ĥibbân el-Büstî. *es-Şikât*. 9 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifi'l-'Oşmâniyye, 1393/1973.

İbn Kaysım el-Cevziyye, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür‘aî ed-Dımaşkî el-Ḥanbelî. *er-Rûḥ fi’l-kelâm ‘alâ er-vâhi’l-emvât ve’l-ahyâ bi’d-delâil mine’l-Kitâb ve’s-Sunne*. Beyrût: y.y., ts.

İbn Kudâme el-Maḳdisî, Ebû Muḥammed Muvaffaḳuddîn ‘Abdullâh b. Aḫmed b. Muḥammed b. Kudâme el-Cemmâ‘îlî. *el-Muğnî*. thk. ‘Abdullah b. ‘Abdulmuḥsin et-Turkî - ‘Abdulfettâḫ Muḥammed el-Ḥulv. 15 Cilt. Riyad: Dâru Alemlî-Kütüb, 3. Basım, 1417/1997.

İbn Kudâme el-Maḳdisî, Ebû Muḥammed Muvaffaḳuddîn ‘Abdullâh b. Aḫmed b. Muḥammed b. Kudâme el-Cemmâ‘îlî. *‘Umdetu’l-hâzım fi’z-zevâ‘id ‘alâ Muḫtaşari Ebi’l-Ḳâsım*. thk. Nureddîn Ṭalib. b.y.: y.y., 1428/2007.

İbn Ḳuteybe, Ebû Muḥammed ‘Abdullâh b. Müslim b. Ḳuteybe ed-Dîneverî. *Te’vîlu muḫtelifi’l-ḥadîs*. b.y.: y.y., 2. Basım, ts.

İbn Manzûr, Ebû’l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânü’l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru sâdır, 1414.

İbn Teymiyye, Ebû’l-‘Abbâs Taḳıyyüddîn Aḫmed b. ‘Abdilḫalîm b. Mecdidîdî ‘Abdisselâm el-Ḥarrânî. *el-Fetâva’l-kübrâ li’bni Teymiyye*. 6 Cilt. b.y.: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1408/1987.

İbn Teymiyye, Ebû’l-‘Abbâs Taḳıyyüddîn Aḫmed b. ‘Abdilḫalîm b. Mecdidîdî ‘Abdisselâm el-Ḥarrânî. *Mecmû’u’l-fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muḥammed b. Ḳâsım. Medine: y.y., 1416/1995.

İbnü’l-‘Arabî, Ebû Bekr Muḥammed b. ‘Abdillâh b. Muḥammed el-Meâfirî. *el-Mesâlik fi şerḫi Muvattâi Malik*. b.y.: y.y., 1428/2007.

İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî. *el-‘İlelu’l-mutenâhiye fi’l-eḫâdişi’l-vâhiye*. thk. İrşâdu’l-Ḥaḳḳi’l-Eşerî. 2 Cilt. Faysalabad: ‘İdâretü’l-‘Ulûmi’l-‘Eşeriyye, 1401/1981.

İbnü’l-Ḥâcc, Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed el-‘Abderî el-Fâsî el-Mâlikî. *el-Medḫal*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâri’t-Türâs, ts.

İbnü’l-Hümâm, Kemâlüddîn Muḥammed b. ‘Abdulvahid b. ‘Abdilḫamîd b. es-Sîvâsî. *Fethu’l-ḳadîr*. 10 Cilt. Lübnan: Dârü’l-Fıkr, 1389/1970.

İbnü’l-Ḥarrât, ‘Abdulḫaḳḳ b. ‘Abdirrahman b. ‘Abdillâh b. el-Ḥuseyn b. Sa’îd İbrâhîm el-Ezdî el-Endelusî El-İşbilî. *el-Aḫḳâmu’s-şer’îyyetu’s-şuğrâ*. thk. Ummu Muḥammed binti Aḫmed el-Helîs. 2 Cilt. Kahire: Cidde: Mektebetü’l-‘İlm; Mektebetü İbn Teymiyye, 1413/1993.

İbnü'l-Mulakkın, Ebû Hafş Ömer b. 'Alî b. Aḥmed el-Mısrî. *el-Bedru'l-münîr fî tahrîci'l-eḥâdîs ve'l-âsâri'l-vâkı'a fî's-Şerhi'l-Kebîr*. thk. Muştafâ Ebû'l-Ġayṭ vd. 9 Cilt. Riyad: Dârü'l-Hicre, 1425/2004.

İbnü's-Şalâh, 'Ebû 'Amr Taḳıyyüddîn 'Osmân b. 'Abdurrahmân. *Fetâvâ İbni's-Şalâh*. thk. Muvaffaḳ 'Abdullâh 'Abdulḳâdir. Medine: Beyrût: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem; 'Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986.

'İclî, Ebü'l-Ḥasan Aḥmed b. 'Abdullâh el-Kûfî. *eş-Şikât*. thk. 'Abdul'alîm 'Abdul'azîm el-Bestevî. Medine: y.y., 1405/1985.

İşhâk el-Kevsec, Ebû Ya'ḳûb İşhâk b. Manşûr b. Behrâm el-Mervezî. *Mesâilu'l-'İmâm Aḥmed ve İşhâk b. Râhûye*. 9 Cilt. Medine: 'İmâdetü'l-Baḥşi'l-'İlmî, 1425/2002.

Memet Zeki Uyanık - İbrahim Sizgen. "Ölüye Yapılan Telkîn Uygulamasının Mezhepler Bağlamında Değerlendirilmesi". *1. Uluslararası İK-SAD Sosyal Bilimler Kongresi, Kongre Tam Metin Kitabı*. Mardin: 2018.

Mollâ Ḥusrev, Muḥammed b. Ferâmerz b. 'Alî. *Dureru'l-ḥukkâm şerhu Gureri'l-'aḥkâm*. 2 Cilt. b.y.: Dârü 'İhyâ'i'l-Kütübî'l-'Arabıyye, ts.

Müslim, Ebü'l-Ḥasen Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nisâbüri. *Şaḥîhu Muslim*. thk. Muḥammed Fuâd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâşi'l-'Arabî, 1374/1955.

Münâvî, Zeynüddîn Muḥammed 'Abdürraûf b. Tâci'l-'Ârifin el-Ḥaddâdî. *Feyḍu'l-ḳadîr fî şerhi'l-Câmi'i's-şagîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356/1937.

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muḥyiddîn Yaḥyâ b. Şeref. *el-Mecmu' şerhu'l-Muhezzeb*. b.y.: y.y., ts.

Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Muhtârü's-sihâh*. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999.

Ru'aynî, Ebû 'Abdillah Muḥammed b. Muḥammed. *Mevâhibü'l-celîl fî şerhi Muḥtaşari Ḥalîl*. 6 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fikr, 1412/1992.

Sandıkçı, S. Kemal. "Ebû Ümâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/251. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Şan'ânî, Ebû İbrahîm Muḥammed b. İsmail el-Kaḥlânî. *Sübülü's-selâm*. 2 Cilt. b.y.: y.y., 1419/1998-1420/2000.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥudayrî. *el-Hâvî li'l-fetâvî*. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1424/2004.

Şemsuddîn es-Seḥâvî, Ebü'l-Ḥayr Muḥammed b. 'Abdirrahmân b. Muḥammed. *el-Maḳâşidu'l-ḥasene fî beyâni keşîrin mine'l-eḥâdîsi'l-muştehire 'alâ'l-elsine*. thk. Muḥammed 'Osmân el-Ḥaşṭ. Beyrût: y.y., 1405/1985.

Şeyḥîzâde, 'Abdurrahmân b. Muḥammed b. Suleymân Dâmâd Efendî. *Mecma'u'l-'enḥur fî şerhi Mülteḳa'l-'ebḥur*. 2 Cilt. b.y.: Dârü İhyâi't-Türâşi'l-'Arabî, ts.

Şihâbüddîn er-Remlî, Aḥmed b. Ḥamza el-Enşârî. *Fetâve'r-Remlî*. 4 Cilt. b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.

Ṭaberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Ey-yûb. *el-Mu'cemu'l-kebir - et-Ṭaberânî*. thk. Ḥamdî b. 'Abdulmecîd es-Selîfî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.

Ṭahtâvî, Aḥmed b. Muḥammed b. İsmâîl ed-Dûkâtî. *Ḥâşiyetu't-Taḥtâvî 'alâ Merâkî'l-felâḥ*. thk. Muḥammed 'Abdul'azîz el-Ḥâlîdî. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Zebîdî, Muḥammed b. Muḥammed b. 'Abdurrezâk. *Tahrîcu eḥâdîsi İhyâ'i 'ulûmi'd-dîn*. 7 Cilt. Riyad: y.y., 1408/1987.

Zehebî, Ebü 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Oṣmân. *Târîḫü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-'alâm*. thk. Beşşâr 'Avâd Ma'rûf. 15 Cilt. Riyad: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

Zekeriyâ el-Enşârî, Ebü Yaḫyâ Zekeriyâ b. Muḥammed. *'Es-ne'l-meṭâlib fi şerḫi Ravḍi'd-Tâlib*. 4 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

Zeyla'î, 'Oṣmân b. 'Alî b. Meḥcen el-Bârî'î Faḫruddîn el-Ḥaneffî. *Tebyînü'l-ḥakâik şerḫu Kenzi'd-dakâik ve Ḥâşiyetü's-Şelebî*. Bulak: Kahire: el-Matba'atü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1313.

Zeynüddîn el-'Irâkî, Ebü'l-Faḍl 'Abdürrahîm b. el-Ḥüseyn b. 'Abdirrahmân. *Tahrîcu eḥâdîsi'l-İhyâ'el-Muğni'an ḥamli'l-esfâr*. Beyrût: y.y., 1426/2005.

Ziyâeddîn el-Maḳdisî, Ebü 'Abdillâh Ziyâüddîn Muḥammed b. 'Abdilvâhid b. Aḥmed. *es-Sünen ve'l-aḥkâm 'ani'l-Muştafâ 'aleyhi eḫḍalu's-şalâti ve's-selâm*. thk. Ebü 'Abdullâh Ḥüseyn b. 'Ukkâşe. 6 Cilt. b.y.: y.y., 1425/2004.

Bin bâz, Abdülazîz. Erişim 21 Haziran 2022. <https://binbaz.org.sa/fatwas/16402/%D8%AD%D9%83%D9%85%D8%AA%D9%84%D9%82%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%8A-%D8%AA-%D8%A8%D8%B9%D8%AF-%D8%AF%D9%81%D9%86%D9%87>

“Dâiratü'l-iftâi'l-âm el-Ürdüniyye”. Erişim 15 Ekim 2018. <http://alif-taa.jo/Question.aspx?QuestionId=2226#.W4U-1c4zapp>

“Dârü'l-iftâi'l-Misriyye”. Erişim 15 Ekim 2018. <http://dar-alifta.org/eg/Ar/ViewResearch.aspx?ID=94>

“el-Karadâvî”. Erişim 15 Ekim 2018. <https://www.al-qaradawi.net/node/2875>

Fetâva'l-Âlemgiriyye/el-Fetâva'l-Hindiyye. 6 Cilt. Bulak: Matba'atü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 2. Basım, 1310. Fetâva'l-lecneti'd-dâime. “el-İftâ”. Erişim 15 Ekim 2018. <http://www.alifta.net/Fatawa/DisplayFeqhMoesar.aspx?Bookid=19&TOC=8>

